

Theatrum historiae 35 (2024)

DOI:10.46585/th.2024.35.02

Obraz matky v zrkadle korešpondencie Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia¹

Sabina DANKOVÁ

Abstract: *The early modern society, usually considered to be patriarchal, determined precise roles for women, who were defined by requirements based mainly on their position in the private sphere. In their family, they assumed the roles of daughters, sisters, mothers, wives, widows, grandmothers, etc. This paper focuses on the role of the mother in early modern society by analysing the correspondence of the Koháry family. For this purpose, the epistolar communication between Judith Balassa (c. 1630–c. 1685), the widow of Stephen I. Koháry (1616–1664), and her eldest son Stephen II. Koháry (1649–1731) has been studied. The correspondence was written during two important periods in the life of the Koháry family. The first was during the studies of Stephen II. Koháry in Vienna after the death of his father in 1664, followed by his accession to the post of the captain-general of Filakovo, which he held until his capture by Imrich Thökoly in September 1682. The paper examines the manifestations of maternal care and the understanding of this role, as derived from the correspondence between mother and son, in the context of their early modern conception.*

Keywords: *Mother, Motherhood, Care, Correspondence, Early Modern Period*

Medzi dôležité faktory určujúce život človeka v ranom novoveku patrila stavovská príslušnosť, pohlavie a vek. Formovanie identity žien bolo úzko nadviazané na ich vzťahy a väzby, prostredníctvom ktorých sa prejavovala aj rodová identita.² Patriarchálny charakter spoločnosti vplýval na všetky aspekty života žien, a určoval aj sociálny kontext, v ktorom rodili a starali sa o svoje deti. Materstvo predstavovalo jednu z najdôležitejších osobných a spoločenských rolí v živote žien, ktorého hodnotu si

1 Štúdia je výstupom z grantovej úlohy VEGA 1/0148/24 Mocenské, duchovné a intelektuálne elity moháčskeho obdobia v Uhorsku.

2 Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNIKOVÁ – Martina BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*, Pardubice 2015, s. 7; Tünde LENGYELOVÁ, *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, in: Diana Duchoňová – Matej Hanula a kol., *Človek raného novoveku*, Bratislava 2020, s. 342–371; Tünde LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, Bratislava 2016, s. 27–36.

uvedomovali a vážili aj ony samotné. Rodina bola pre ne prostredím, ktoré si prisvojili a kde sa mohli aktívne realizovať. V ranonovovekej spoločnosti, v ktorej boli možnosti pôsobenia žien vo verejnom priestore značne obmedzené, bola rodina svetom, ktorého rytmus určoval ich životné etapy a poskytoval im možnosť seberealizácie.³

Rodina v ranonovovekom ponímaní nebola tvorená výhradne pokrvnými vzťahmi. Do rodiny v patriarchálnej spoločnosti patrila každá osoba žijúca „pod jednou strechou“. V prípade šľachtických rodín to zahŕňalo aj familiárov, členky fraucimeru, služobníctvo, personál, deti príbuzných, siroty a pod. Rodina sa z tohto pohľadu viazala na domácnosť a tvorila celok, na čele ktorej stál tradične muž. Medzi príslušníkmi domácnosti existovali hierarchicky usporiadané vzťahy. Priestor domácnosti však poskytoval možnosť nadväzovať a rozvíjať aj emočné a intímne väzby. Ranonovovekú rodinu preto nie je vhodné stotožňovať s predstavou nukleárnej statickej rodiny, tvorenou otcom, matkou a deťmi. Pre rodiny bola skôr charakteristická otvorenosť a dynamickosť. Na jednej strane k tomu prispievala vysoká úmrtnosť dospelých, v dôsledku čoho sa vdovy a vdovci nachádzajúci sa v relatívne mladom veku často opäť sobášili. Mozaikové rodiny, v ktorých spolu žili deti pochádzajúce z viacerých predošlých vzťahov, neboli ojedinelým javom. Okrem toho dochádzalo aj k posielaniu či prijímaniu detí na výchovu a vzdelávanie. Odchod z domácnosti však neznamenal aj prerušenie vzťahov medzi ľuďmi.⁴ Na ich udržiavanie slúžila práve korešpondenčná komunikácia, ktorá z tohto dôvodu poskytuje cenný pohľad do súkromia a rodinného života.

Cieľom príspevku je preskúmať prejavy role matky v korešpondencii šľachtickej Judity Balassovej (cca 1630 – cca 1685). Judita pochádzala z rodu Balassovcov a stala sa druhou manželkou Štefana I. Koháryho (1616–1664). V Uhorsku bolo zvykom, že si vydaté ženy ponechávali svoje rodné priezviská.⁵ Vzostup tohto rozvetveného rodu prebiehal už od druhej polovice 15. storočia. Hoci je termín nadobudnutia barónskeho titulu nie je známy, je pravdepodobné, že magnátsky stav dosiahli ešte pred rokom 1526.⁶ Balassovci zastávali

3 Patricia CRAWFORD, *The construction and experience of maternity in seventeenth-century England*, in: Valerie Fildes (ed.), *Women as Mothers in Pre-Industrial England: Essays in Memory of Dorothy McLaren*, New York – Abingdon 2013, s. 27–29.

4 Gabriella ERDÉLYI, *A család és a nő mint történeti probléma. Family and Gender as a Historical Construction*, *Magyar Tudomány* 183, 2022, vol. 8, s. 1001–1010; Linda POLLOCK, *Little Commonwealths I: The Household and Family Relationships*, in: Keith Wrightson (ed.), *A Social History of England, 1500–1750*, Cambridge 2017, s. 60–63; Katie BARCLAY, *Family and household*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotions: An Introduction*, London – New York 2017, s. 244–247; Maria CANNON, *Conceptualising Childhood as a Relational Status: Parenting Adult Children in Sixteenth-Century England*, *Continuity and Change* 36, 2021, no. 3, s. 323–325.

5 Katalin PÉTER, *Az asszony neve: Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon [The name of the woman: The usage of names among aristocrats in Hungary in the sixteenth and seventeenth centuries]*, *Történelmi Szemle* 52, 2010, no. 2, s. 163–164.

6 István CSÍZI, *Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI–XVII. századi történetéhez*. FONS XXI., 2014, vol. 1, s. 21–22.

významné funkcie v politicko-správnom systéme, vykonávali vojenskú službu, a zároveň sa podieľali na rozvoji kultúry v Uhorsku, obzvlášť v oblastiach vedy a literatúry. Významné miesto v radoch uhorskej šľachty získali predovšetkým vďaka zásluhám a uváženej sobášnej politike.⁷ Svoje postavenie sa im podarilo zachovať aj počas zmien v štruktúre spoločenských elít, ktorá v Uhorsku prebiehala počas tohto obdobia.⁸

Koháryovci patrili k šľachtickým rodom, ktorým sa podarilo vyznamenať sa predovšetkým vďaka vojenským zásluhám. Príslušníci tohto rodu sa aktívne zúčastňovali na protitureckých bojoch, v časoch protihabsburských povstaní zachovávali vernosť panovníkovi, a popri vojenskej službe zastávali aj politické funkcie. Ich pôsobenie sa však neobišlo bez obetí; aj samotný manžel Judity Balassovej Štefan I. Koháry padol v roku 1664 v bitke proti Osmanom. Za svoju odvahu a vernosť Habsburgovcom získal rod slávu, majetok a postavenie. V roku 1616 udelil panovník Matej II. Petrovi Kohárymu titul baróna. V roku 1685 boli jeho vnuci Štefan II., Farkaš (Wolfgang) a Ján I. za svoje zásluhy povýšení Leopoldom I. do dedičného grófskeho stavu.⁹

Judita Balassová sa po manželovej smrti už nevydávala. Ako vdova sa musela postarať o svojich šesť polosiorôt. Štúdia predkladá výsledky výskumu role matky v ranonovovekej spoločnosti na jej príklade, založenej na štúdiu korešpondencie. Pozornosť sa primárne venovala jej komunikácii s najstarším synom Štefanom II. Kohárom vzhľadom na skutočnosť, že tieto listy predstavujú najväčšiu časť jej zachovaných listov. Analýzou korešpondencie medzi matkou a synom sa pozornosť zamerala na otázku vnímania a prezentovania (konštruovania) role matky prostredníctvom spôsobu jej vyjadrenia v listoch. Zároveň sa sledovali prejavy materinskej starostlivosti v živote (predovšetkým) najstaršieho syna, ako aj chápanie tejto role z jeho pohľadu (a podľa možnosti aj tretích osôb poskytujúcich „vonkajší“ pohľad) v kontexte jej ranonovovekého ponímania.

Korešpondenčná komunikácia v sledovanom období

Listy predstavovali dôležitý komunikačný nástroj v ranom novoveku. Nahrádzali hovorenú reč v prípadoch, keď sa osoby ocitli v životnej situácii, kedy boli od seba odlúčené. Vo

7 Iván BORSA, *A Balassa család levéltára 1193–1526*, Budapest 1990, s. 5; Krisztián KOVÁCS, *A gyarmati és kékkői Balassa család a magyar kultúrában*, in: Balassagyarmati Honismereti Híradó – A Madách Imre Városi Könyvtár Évkönyve, 2019, s. 20; Anna ŠUJANSKÁ, *Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí*, in: Helena Ferencová – Erika Antolová (eds.), *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí: zborník z medzinárodnej konferencie*, Modrý Kameň, jún 2012, Modrý Kameň 2013, s. 265–299.

8 Géza PÁLFFY, *Hungary between Two Empires 1526–1711*, Bloomington 2021, s. 174.

9 János KOZICZ, *A török elleni harcok vitézi hagyományai a Koháry családban*, in: András Koltai – János Kozicz (eds.), *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*, Budapest – Kecskemét 2015, s. 28, 44.

všeobecnosti boli spomedzi foriem písaného textu práve listy najbližšie k hovorenej reči, čo obzvlášť platí v prípade súkromnej a rodinnej korešpondencie. Významnou funkciou listov ako egodokumentov bolo aj vytváranie identity a sebareprezentácie pisateľa. Písaný text umožňoval sformovať svoj vlastný obraz podľa svojich predstáv a želania. Mohlo k tomu dochádzať z vedomého úsilia, ale aj mimovoľne. Takýmto spôsobom sa z písaného textu stával nástroj sebaštylizácie, ktorý umožňoval vytvárať určitý sebaobraz a hrať spoločenské roly. Tieto sebaobrazy, formy identity a správania podliehali zmenám v závislosti od individuálnych spoločenských rolí, boli ovplyvňované kultúrnymi, jazykovými a spoločenskými normami a neprejavovali sa iba v písanej podobe, ale aj v spôsobe života a skutkoch osôb. Súkromná korešpondencia je cenným zdrojom poznávania toho, čo ostalo skryté pod „veľkými“ dejinami. Jej významnou vlastnosťou je nielen obsahová rovina, ale aj vzťahová. Listy nepredstavovali len prostriedok výmeny informácií, ale boli zároveň aj nástrojom na vyvolanie určitej odozvy, emócií, či správania. Sú síce prejavom svojho autora, pritom však odhaľujú aj vzťah medzi komunikujúcimi partnermi, ich postoje, názory, myslenie, životné hodnoty, či prežívanie. Korešpondencia ako prameň vypovedá aj o dejinách písomnej komunikácie, jej zásadách, normách, a štruktúre v danom období.¹⁰

V príspevku sledovaná korešpondencia sa viaže k dvom významným obdobiam v živote rodiny Koháryovcov v 2. polovici 17. storočia. Prvú časť predstavuje štúdium Štefana II. Koháryho vo Viedni (1664 – leto roku 1667). Pre rodinu to bolo náročným obdobím, pretože po smrti Štefana I. Koháryho bolo potrebné ochrániť rodové majetky a zabezpečiť budúcnosť jeho potomkov. Hoci sa Judita Balassová snažila získať funkcie pre svojich synov,¹¹ nebolo každej jej požiadavke vyhovené.¹² Úspešne sa však podarilo zabezpečiť filakovské hlavné kapitánstvo pre najstaršieho syna, ktoré mu bolo prisľúbené panovníkom ešte za života jeho otca.¹³

Druhá časť plynulo nadväzuje na predošlé obdobie a súvisí s nástupom Štefana do funkcie hlavného kapitána Filakova, kde pôsobil až do svojho zajatia vodcom protihabsburského povstania Imrichom Thökölym v septembri 1682. Filakovo sa v porovnaní s Viedňou

10 K. PÉTER, *Az asszony neve*, s. 165; Kinga PAPP (ed.), *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*, Kolozsvár 2015, s. 18–21, M. Lenderová – J. Stráňníková – M. Borovičková, *Důvěrné stránky*, s. 5–8, 19–33.

11 Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), rodový archív Koháry-Coburg (f. KC) IV., no. 1011, Judita Balassová Jurajovi Szelepcsényimu, 26. 07. 1664, Čabrad; ŠA BB, f. KC V., no. 7716, Judita Balassová Jurajovi Szelepcsényimu, 02. 09. 1664, Čabrad.

12 Tünde LENGYELOVÁ, „*Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť*“. *Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárym*, in: Mária Ďurianová (ed.), „*Za Boha, kráľa a vlasť!*“ Koháryovci v uhorských dejinách. „*Istenért, királyért, hazáért!*“ A Koháry család a történelmi Magyarországi viszonylatában, Zvolen 2016, s. 15.

13 ŠA BB, f. KC IV., no. 7674, doklad potvrdzujúci vymenovanie Štefana I. Koháryho za filakovského hlavného kapitána, 1676, Prešporok.

nachádzalo v oveľa väčšej blízkosti k rodovému sídlu na Čabradi, kde sa Judita Balassová spočiatku zdržiavala. Približne od polovice 70. rokov 17. storočia trávila oveľa viac času na hrade Sitno, ktoré taktiež patrilo k významným majetkom rodiny.

Po smrti otca vykonával otcovskú moc, predstavujúcu súhrn oprávnení a povinností voči dieťaťu, tútor. Či bol Tomáš Baranyay (?–1674) zvolený Štefanom I. Kohárom testamentárne, alebo sa ako strýko detí stal ich tútorom na základe príbuznosti, nie je možné jednoznačne stanoviť, keďže Koháryho testament nie je k dispozícii. Ako tútor bol zákonným a procesným zástupcom detí a zodpovedal za ich osobné dobro, prosperitu, výchovu a vzdelanie. Za svoju činnosť mal právo na úhradu nevyhnutných nákladov, ktoré vynaložil v prospech svojich poručencov. Poručníctvu podliehali chlapci do 12. roku života a dievčatá do svojho vydaja. Napriek tomu, že v čase úmrtia Štefana I. Koháryho mali jeho dvaja najstarší synovia dovŕšených dvanásť rokov (Štefan mal 15 a Imrich 12), v praxi vykonával Baranyay poručníctvo nad všetkými jeho deťmi. Nevyriešenou ostáva aj otázka, komu bola zverená správa koháryovských majetkov. Nie je vylúčené, že by táto povinnosť formálne taktiež pripadla Baranyaymu, ale reálne sa správe a zveľaďovaniu majetkov venovala Judita Balassová s jeho podporou. Aj keď sa podľa uhorských zvyklostí stali chlapci aj dievčatá dovŕšením 12. roku života dospelými, nestali sa tým úplne aj svojprávnymi. Plnoletosť dosiahli ženy v 16. roku alebo vydajom, muži sa plnoletými stali vo veku 24 rokov.¹⁴ V tomto veku získal Štefan II. Koháry plnú spôsobilosť konať v právnych a majetkových záležitostiach, čím sa stal oficiálnou hlavou rodiny. O správu panstiev sa naďalej starala jeho matka, čo bolo pre neho výhodné, pretože sa mohol väčšmi sústrediť na výkon svojej vojenskej funkcie.¹⁵

Obdobie 1664–1667

Štefan II. Koháry začal svoje štúdium vo Viedni približne v čase, kedy jeho otec tragicky zahynul. Táto udalosť poznačila rodinu v nemalej miere. Judita Balassová sa nevyhla nepríjemnému osudu vdov, ktoré po strate manžela čelili rôznym nárokom sledujúcich možnosť obohatenia sa.¹⁶ Popri tom, ako bola nútená v tejto náročnej situácii ustáť a zdedený majetok ochrániť, bolo potrebné presadiť, aby mohol jej najstarší syn reálne nastúpiť na neobsadený post hlavného fiľakovského kapitána. Fiľakovo bolo v tom čase dôležitou

14 Štefan LUBY, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 167–169, 331–339.

15 Ohľadom spravovania majetkov Juditou Balassovou: Sabina DANKOVÁ, *Správa panstiev v rukách vdov v 17. storočí (na príklade Judity Balassovej)*, in: Simona Bilecová – Monika Tresová (eds.), *Moc v dejinách ľudskej spoločnosti. Stretnutie mladých historikov XIII.*, Košice 2024, s. 19–29.

16 T. LENGYELOVÁ, „*Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť*“, s. 12–13; T. LENGYELOVÁ, *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, s. 360–363.

strategickou pevnosťou protitureckej obrany, a jeho kapitánstvo bolo žiadanou funkciou. Z tohto dôvodu musela spolu s tútorom jej detí Tomášom Baranyaym vynaložiť veľké úsilie, aby sa mohli dedičné nároky najstaršieho syna uplatniť. Štefan II. Koháry, ktorý bol však v čase úmrtia svojho otca len 15 ročný, mal v úmysle najprv doštudovať. V takýchto prípadoch bolo zvykom, že sa do funkcie dočasne menoval náhradník, ktorým sa stal Pavol Béltky. Toto riešenie však neprinieslo vytúženú stabilitu. Štefan sa z Viedne domov neponáhľal, svoje štúdium predlžoval, čo napätú situáciu len zhoršovalo.

Hoci patrilo zabezpečenie vzdelávania medzi povinnosti matky, v očiach Judity Balassovej prevažovali záujmy rodiny nad synovými zámermi venovať sa štúdiu. Už krátko pred úmrtím svojho manžela, ktoré rodinu zasiahlo nečakane, písala synovi do Viedne: „[...] už si študoval dost, bodaj by si už zanechal školu, lepšie [by bolo], keby si sa oženil.“¹⁷ Po manželovej náhlej smrti sa však prioritou stalo, aby sa syn čo najskôr z Viedne vrátil a prevzal po otcovi kapitánstvo.

Spočiatku ešte voči synovmu záujmu o štúdium prejavovala pochopenie. Stavala sa do pozície schopného rodiča, ktorý pre svoje dieťa dokáže zabezpečiť všetko potrebné, aby sa mohlo venovať svojim činnostiam: „Aj voľaktorý deň som písala, môj sladký syn, nebud' smutný, pretože ja sa tu o všetko postarám.“¹⁸ Z obsahu korešpondencie Štefana II. Koháryho pochádzajúcej zo študentských čias vyplýva, že sa otázkou filakovského kapitánstva nezaoberal.¹⁹ Koháry bol možno ešte príliš mladý a neskúsený, aby si naplno uvedomoval závažnosť tejto situácie a možné dôsledky do budúcnosti pre celú jeho rodinu. Neskôr už jeho matka pod tlakom z neistoty a strachu, žeby rodina mohla prísť nielen o kapitánstvo, ale aj o majetok, prejavovala v tejto otázke menej zhovievavosti a trpezlivosti a naznačovala mu, že by uvítala jeho návrat.²⁰ Už v roku 1665 adresovala listy synovi ako „*filakovskému hlavnému kapitánovi*“²¹ čím mu chcela pravdepodobne pripomínať požadovanú povinnosť voči rodine.²²

V tomto období sa však Štefan II. Koháry nezaoberal svojou budúcou vojenskou kariérou, svoju pozornosť upriamoval na študijné povinnosti.²³ Čo sa študentského života týka, bežným javom bolo, že si mladí študenti pýtali od svojich rodičov či tútorov peniaze či rôzne iné dary. Nebolo to inak ani v prípade Štefana, ktorý sa vo svojich listoch často obracal

17 „[...]már eleget tanultal, bár el had imarr az az Iskolát, job ha megh hazassodol.“ ŠA BB, f. KC V., no. 15486, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 07. 1664, Čabrad.

18 „A minapibanis jrtam vala ides fiam, semitse busul, mert én iten mindenekre gondot viselek.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1422, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 06. 1665, Čabrad.

19 Éva HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja* (dizertačná práca), Budapest 2018, s. 47.

20 Ibidem, s. 47–48.

21 ŠA BB, f. KC IV., no. 1422, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 06. 1665, Čabrad.

22 É. HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés*, s. 47.

23 Ibidem, s. 47–48.

s prosbami na svoju matku, dokonca aj starú matku.²⁴ Štefan, ktorý neštudoval vo Viedni sám, ale spolu so svojimi dvomi mladšími bratmi Imrichom a Farkašom (Wolfgangom), ohľadom svojich výdavkov napísal v roku 1666 svojej matke: „*Tvoja Veľkomožnosť nech sa nečuduje, že si od Vás pýtam [peniaze], pretože veru viete, že sme traja, a drobné každodenné potreby stoja veľa.*“²⁵

Z korešpondencie je možné dozvedieť sa viac aj o tom, čo všetko bolo potrebné pre študujúcich potomkov zaobstarať. Náklady zahŕňali ubytovanie, výplatu gazdinej, služobníctva aj učiteľa,²⁶ oblečenie a jeho opravu, lieky, knihy a iné školské výdavky,²⁷ a pod. Na tieto a „*ďalšie neúnavné potreby*“ žiadal Štefan II. Koháry svoju matku aby mu poslala peniaze, keďže nemohla „*nikdy voči nemu lepšie preukázať svoju materskú dobroprajnosť.*“²⁸ V prípade, keď jeho matka nereagovala na jeho opätovné požiadavky, apeloval na ňu, aby prihliadajúca na ich strádajúci stav, o ktorom ju informoval vo svojich listoch, preukázala voči nim „*materinskú milosť*“ a o čo prosil, aby mu poslala pri prvej príležitosti.²⁹ Vyjadrenia Štefana vypovedajú o tom, že materinskú starostlivosť vnímal predovšetkým v súvislosti s uspokojovaním svojich potrieb a túžob. Jeho predstava „*dobroprajnej, milostivej*“ matky spočívala na napĺňaní požiadaviek svojho dieťaťa, čo sa na diaľku realizovalo prostredníctvom posielania rozličných predmetov a poskytnutia finančných prostriedkov.

Jeho korešpondencia z čias pobytu vo Viedni prezrádza, že svojmu štúdiu venoval veľa pozornosti, a nešlo mu pritom len o získanie vzdelania. Viedeň bola centrom monarchie, kde sa zdržiavala spoločenská elita a rozhodovalo sa v najdôležitejších záležitostiach. Poskytovala pritom príležitosť na sebareprezentáciu, budovanie reputácie a nadväzovanie využiteľných kontaktov. Štefan si uvedomoval, že na to, aby sa mohol presadiť, musel sa v tomto prostredí primerane prezentovať v súlade s požiadavkami viedenskej dvorskej spoločnosti. Svojej matke v roku 1666 písal: „*Okrem iného som Vás prosil, aby ste do mojej*

24 ŠA BB, f. KC I., no. 963, Štefan II. Koháry Judite Bosnyákovej, 07. 05. 1666, Viedeň.

25 „*Ngod azért azon ne csudalkozzék, ha én kérek Ngodtúl mert bizony tudgya Ngod hogy hárman vagiunk, s az a prolekok mindennapi szükség sokra mégien.*“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1032, Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 20. 08. 1666, Viedeň, list zverejnil Kálmán Thaly: Kálmán THALY (ed.), *Koháry István tanuló-kori leveleiből*, Századok 10, 1876, vol. 5, list č. V, s. 389–390, dostupné online z URL: <<http://real-j.mtak.hu/13625/>>, [cit. 16. 07. 2024].

26 ŠA BB, f. KC IV., no. 1030, Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 11. 01. 1666, Viedeň; K. THALY (ed.), *Koháry István tanuló-kori leveleiből*, list č. IV., s. 388–389, dostupné online z URL: <<http://real-j.mtak.hu/13625/>>, [cit. 16. 07. 2024].

27 ŠA BB, f. KC I., no. 965, Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 04. 02. 1667, Viedeň.

28 „*...töb más féle untalan szükségimis léven azért, Nagodat alazatosan kérem méltostassék vagy kétt szas forintot küldeney, mert Nagod soha jobkor maga anniy joakarattiat hozzam meg nem mutathattia...*“ ŠA BB, f. KC I., no. 965, Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 04. 02. 1667, Viedeň.

29 „*...mutassa hozzánk valo anniy kegielmit s miket kértem, Ngdat kérem külgie meg nekem Nagod, azokat első alkalamtossagal.*“ ŠA BB, f. KC I., no. 962, Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 26. 12. 1666, Viedeň.

*dišputácie dali vyrobiť pekné a čestné rúcho, aby som sa ako pred panovníkom, tak aj pred viacerými tunajšími veľkými grófmi a kniežatami mohol čestne objaviť, a sebe česť [...] chcejúc získať, aby som neupadol do hanby.*³⁰

Jeho obava nebola neopodstatnená. Ohľadom tejto záležitosti poskytujú listy pohľad aj tretej osoby, ktorá vyvrátdza pochybenia Judity Balassovej v starostlivosti o svoje študujúce deti. Necelý rok pred vyššie uvedeným listom napísal Judite Balassovej jej švagor a ttor jej polosirôt Tomáš Baranyay (?–1674). Ten okrem iného dohliadal na ich vzdelávanie a napomáhal v ich kariérnom vzostupe. V liste jej písal: „[...] aj teraz mali [deti] ísť pred cisára, ale pán Zichy³¹ vidiac, že majú zošúchané rúcha, musel od toho upustiť.“³² Zároveň ju upozornil, aby si na to dávala väčší pozor. Neskôr jej vyčítal, že jej deti boli vo Viedni smutné a takmer nahé, a bolo na posmech, akým spôsobom sa o ne starala.³³ Nemuselo pritom ísť len o prejav Baranyayho vystupňovaných emócií, ktorý ako ttor nepovažoval starostlivosť z matkinej strany za dostatočnú. V tom čase sa vo Viedni zdržiavali už len mladší synovia Imrich a Farkaš, a Baranyay pravdepodobne očakával, že mu ubudnú starosti s nimi, pretože im mal pomáhať už aj Štefan ako kapitán a hlava rodiny, a zároveň mu mala rodina splácať peniaze, ktorými im vypomáhal v predchádzajúcom neľahkom období. Avšak na jeho sklamanie sa tak zrejme neudialo.³⁴

Judita sa vo svojej reakcii ohradila voči jeho námietkam, i keď uznala, že rodinnú dlžobu bolo potrebné zaplatiť. Jeho kritiku však odbila s tým, že ak sa mu niečo nepozdávalo, mal v tom sám zabezpečiť nápravu. Pochybenie vo svojom konaní si nepriznávala a podľa svojich slov sa starala „nad svoje sily“, poukazujúc pritom na veľkú záťaž pod bremenom povinností, s čím by uvítala väčšiu pomoc: „S dostatočnou biedou žijem svoj svet, usilujú sa o prospech svojich detí: nie som proti [tomu], [aby] sa ktokoľvek [iný] postaral o majetok a deti, musím sa uspokojiť s časťou pripadajúcou na mňa.“³⁵

30 „Az többi között pedig kértém volt Ngdat, hogy az disputatiómkorra Ngd csináltasson szép és böcsületes köntöst, hogy mint ő Fölsége s-mind töb itt lévő nagy grófok s-hercezegek előtt böcsülettel comparealhassak, s-magammak böcsületet [...] akarvan nierny ne essek gialazatba.“ ŠA BB, f. KC IV, no. 1028, Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 05. 01. 1666, Viedeň; K. THALY (ed.), *Koháry István tanuló-kori leveleiből*, list č. III., s. 386–387, dostupné online z URL: <<http://real-j.mtak.hu/13625/>>, [cit. 16. 07. 2024].

31 Štefan Zichy (1616–1693), bol zaťom Tomáša Baranyayho a príbuzným Koháryovcov, v tom čase pôsobil v Uhorskej komore v Prešporoku.

32 „[...] mostis Czasar urunk eő fölsége elejben köllöt volna menni, de Zichí uram latvan, hogi kopot az köntösök el kelet mulni, kdnek nagioib gondianak kell ra lenni [...]“ ŠA BB, f. KC IV, no. 1080, Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

33 ŠA BB, f. KC IV, no. 1039, Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 24. 07. 1668, Voderady.

34 É. HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázspítés*, p. 73–74.

35 „Elég nyomorussághal élem vilagomot, gyermekim javára igyekezzén: nem tarok ellent benne, visellyen akarki gondot az joszághra, és gyermekekre, meg keöl elégednem maghamra esendeő részemmel“. Magyar

Jej korešpondencia nereflektuje obraz ženy, ktorá by sa k svojim deťom správala vedome nedbanlivo. V júni roku 1666 Štefanovi napísala: „*Aj volaktóry deň som poslala list, biele oblečenie a niekoľko peňazí [...] vzhľadom na viedenské potreby nie veľa, ale konaj tak, aby si s tým nateraz vystačil, teraz nemôžem poslať nič, ale informuj ma o Tvojom zdraví a o tom, čo budeš nevyhnutne potrebovať, po sviatkoch [...] pošlem.*“³⁶ Potrebné veci pre svoje deti dokázala zaobstarať, čo však nemuselo spĺňať predstavy iných ľudí. Študentská korešpondencia jej synov vypovedá o tom, že počas svojho pobytu vo Viedni držali aj kone, pre ktoré museli zadovážiť aj obrok a seno.³⁷ Pre svojho najstaršieho syna koňa aj sama kúpila. Tomáš Baranyay ho však z hľadiska reprezentatívnosti nepovažoval za vhodného. Mali ho preto ponechať doma, pretože na viedenský dvor sa podľa neho žiadal statnejší kôň.³⁸ Vzhľadom na to, že mladý Koháry sa už v ten rok mal objavovať na dvore a reprezentovať seba aj svoju rodinu, mal Baranyay v úmysle kúpiť pre neho koňa od Osmanov v hodnote aspoň sto toliarov, pretože ten, ktorého poslala Judita, nemal hodnotu ani 15 toliarov.³⁹

Nie je však pravdepodobné, že by mala Judita nečestné zámery a chcela svojho syna úmyselne spoločensky poškodiť alebo obmedziť. V ponímaní rodiny ako kolektívnej jednotky⁴⁰ bolo dieťa ako jej súčasť zároveň aj jej reprezentantom pred verejnosťou. Z tohto dôvodu by sa negatívne dopady vzťahovali nielen na Štefana, ale aj na zvyšok rodiny (aj samotnú Juditu). Skôr mohlo ísť len o to, že situáciu nepoznala natoľko dôverne ako Baranyay, a nemohla preto dôkladne posúdiť, aké kone sa hodili do elitnej spoločnosti vo Viedni. Inou možnosťou je, že v období krátko po smrti svojho manžela trpela finančnou núdzou, čomu nasvedčujú aj dlhy, a z tohto dôvodu nepovažovala za dôležité nadmieru investovať do reprezentatívnosti.

Obdobie bezprostredne po ovdovení bolo pre Juditu Balassovú mimoriadne náročné. Nečakane sa ocitla v situácii, keď smrťou manžela prišla aj o akúsi životnú stabilitu a musela čeliť mnohým problémom, medzi inými aj okrádaniu a vydieraniu, pričom bolo potrebné, aby ochránila majetok v čase, kedy neustále hrozilo, že rodina príde o všetko.⁴¹ Zároveň

Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, P 707 Zichy család zsélyi levéltára (1527–1946), XXXII. sorozat, no. 54, Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 04. 09. 1668, Čabrad.

36 „*Ez minapis küldöttem levelett, fejr ruhat, es eginehani penszt [...] az Beczi szükseghez kepest nem sok de most az mit be ersz vele ugi czelekegiel, most semitt nem küldhetek, hanem tudossicz egesseghed feleöl, es mire legien el mulhatatlan szükseghed, az Ünepek utan [...] küldök [...]*“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1424, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 06. 1666, Čabrad.

37 É. HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés*, s. 73–74.

38 ŠA BB, f. KC IV., no. 1025, Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 01. 05. 1665, Prešporok.

39 ŠA BB, f. KC IV., no. 1026, Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 10. 08. 1665, Prešporok.

40 Gabriella ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata*, Korall 82, 2020, vol. 21, s. 9.

41 É. HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés*, s. 55.

bolo dôležité, aby v dostatočnej miere zabezpečila všetko potrebné pre svojich potomkov. Podľa svojich možností sa snažila tento nápor ustáť, pričom nedostatky a pochybenia mohli byť len dôsledkom toho, že jej neostávalo na zaobstaranie všetkých potrieb toľko síl a prostriedkov, než by bolo vhodné. Zlepšenie tohto stavu a väčšiu stabilitu očakávala od návratu najstaršieho syna z Viedne a od jeho zaujatia prisľúbenej funkcie hlavného kapitána vo Filakove.

Obdobie 1667–1682

Od leta 1667 pôsobil Štefan II. Koháry ako hlavný kapitán vo Filakove. Jeho očakávaný nástup do funkcie mohol síce priniesť väčšiu stabilitu pre rodinu, nie však menej starostí pre jeho matku. Judita Balassová sa snažila syna podporovať a uľahčovať jeho pôsobenie tým, že sa o mnoho vecí postarala. Výhodou pre ňu bolo aj to, že sa Štefan nachádzal vo väčšej blízkosti k rodovým majetkom Koháryovcov. Popri tom, že mu naďalej zaopatrovala oblečenie, posielala potraviny a starala sa o bežný chod panstiev, preposielala aj jeho korešpondenciu a usilovala sa čo najlepšie naplniť jeho potreby: „Z Tvojho listu som sa dozvedela o Tvojom želaní o Tvojich potrebných veciach. Pokiaľ to bude možné a pokiaľ sa mi bude dať, budem sa snažiť, aby si v tom, čo si písal, nemal pochybenie.“⁴² Popri všetkých svojich povinnostiach sa naďalej musela postarať aj o svoje ostatné deti. Jej korešpondencia prezrádza, že túto úlohu prežívala popri všetkých svojich starostiach ako nadmernú záťaž.⁴³

Vzhľadom na všetky svoje povinnosti je pochopiteľné, že od svojho najstaršieho syna požadovala, aby jej ako hlava rodiny pomáhal v dôležitých záležitostiach týkajúcich sa majetkov. Štefan však spočiatku uprednostňoval svoje kapitánske povinnosti, čo mu matka zazlievala. V čase nástupu do funkcie mal len 18 rokov, vzhľadom na čo bolo žiaduce, aby sa v prvých rokoch vojenskej služby naplno sústredil na svoju hodnosť a preukázal svoju kompetentnosť. Potreboval sa učiť, nabráť skúsenosti a vybojovať si rešpekt, pre čo jeho matka nemusela mať úplné pochopenie.⁴⁴ Na druhej strane mu jeho vojenská služba poskytovala príležitosť nadväzovať užitočné vzťahy s vysokopostavenými vojenskými alebo cirkevnými hodnosťármi. Judita Balassová si túto výhodu taktiež uvedomovala. V prípadoch, kedy sa rodine zišla pomoc alebo rada, svojho syna vyzývala, aby tieto kontakty využil.⁴⁵ Štefan už ako dospelý vystupoval ako mužská hlava rodiny. Jeho pozícia

42 „Leveledből értem szükséges dolgaidról valo kivansagodat. En á menjire lehet s rea érkezem azon leszek hogy azokban az kiről irtal megh ne fogatkozol.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1558, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 09. 1677, Sitno.

43 ŠA BB, f. KC IV., no. 2299, Judita Balassová Judite Bosnyákovej, 05. 09. 1672, Čabrad.

44 É. HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés*, p. 71–73.

45 Napr. aby Štefan požiadal generála, aby zakročil proti krupinským vojakom, ktorí obťažovali ich poddaných: ŠA BB, f. KC IV., no. 1457, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad;

vzbudzovala v patriarchálnej spoločnosti rešpekt a pre členov jeho rodiny to predstavovalo výhodu, na ktorú mohli stavať pri presadzovaní svojich záujmov. Z tohto pohľadu je pochopiteľné, že aj Judita Balassová sa snažila prostredníctvom neho realizovať svoje plány. Materská autorita totiž poskytovala spoločensky prijateľný spôsob, akým bolo možné ospravedlniť zásah ženy do vonkajšieho sveta mimo domácnosť.⁴⁶

Už od svojho ovdovenia vynakladala Judita Balassová veľkú námahu, aby pre svoje deti zabezpečila rodové majetky. Svojho syna taktiež navádzala, aby pokračoval v jej úsiliach. V ich vzájomnej korešpondencii hodnotila majetky a možnosti ich nadobudnutia, pričom však rozhodujúce slovo prenechávala svojmu synovi.⁴⁷ Zveľaďovanie majetkov bolo v dobovom ponímaní súčasťou povinností muža.⁴⁸ Postupom času, možno aj v dôsledku nabádania zo strany jeho matky, už tomu venoval Štefan viac pozornosti. Jeho úspechy pramenili predovšetkým z jeho lojálneho postoja a služby panovníkovi. Avšak zámer, ktorý tým sledoval, sa nemusel týkať len rozširovania rodinného vlastníctva, ale tým zároveň zabezpečoval pre svoju rodinu aj väčšiu stabilitu, čím zmierňoval aj obavy svojej matky o ich budúcnosť.⁴⁹

V ranonovovekej spoločnosti sa zo strany detí predpokladala poslušnosť a úcta voči rodičom.⁵⁰ Táto požiadavka sa však netýkala len maloletých, ale pretrvávala aj v dospelosti. Pre rodičov bolo preto dôležité, aby si výchovou zabezpečili moc nad svojimi deťmi aj počas ich dospievania a dospelosti, aby mladí ľudia nespôsobovali svojej rodine ťažkosti.⁵¹ Reakciu na nevhodné počínanie dieťaťa vyvolávajúce rodičovskú nevôľu bolo napomenutie. Usmerňovanie konania dieťaťa bolo ponímané ako prejav rodičovskej lásky a starostlivosti, keďže sa láska vo všeobecnosti nechápala v citovej rovine, ale sa realizovala vzájomným plnením povinností vyplývajúcich z rodinných rolí.⁵² Historička

aby sa porozprával s arcibiskupom „o svojich veciach“: ŠA BB, f. KC IV., no. 1444, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 08. 10. 1669, Čabrad; alebo aby požiadal osobu znalú práva o radu: ŠA BB, f. KC IV., no. 1447, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad.

46 P. CRAWFORD, *The construction and experience of maternity*, s. 29.

47 ŠA BB, f. KC IV., no. 1589, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 09. 1679, Sitno.

48 Gábor VÁRKONYI, *Hospodárenie - netradičná úloha aristokratických žien v ranonovovekom Uhorsku*, in: Tünde Lenygelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 179; T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 24–27.

49 Éva SZIRÁCSIK, *Koháry II. István, a birtokgyarapító katona*, in: Mátyás Berecz – Györgyi Pap Bujdosné – Tivadar Petercsák (eds.), *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában – Studia Agriensia 31.*, Eger 2015, s. 244–245.

50 G. ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban*, s. 9; M. CANNON, *Conceptualising Childhood*, p. 323–325.

51 Linda A. POLLOCK, *Training a child in the way he/she should go. Cultural transmission and child-rearing within the home in England, circa 1550–1800*, in: Richard Aldrich et al. (eds.), *Education and Cultural Transmission: National Developments and International Trends in Europe since Early Modern Times*, Paedagogica Historica, Supplementary Series, 1996, vol. II, s. 85.

52 G. ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban*, s. 25, L. POLLOCK, *Little Commonwealths I*, s. 75.

Gabriella Erdélyi poukázala aj na rozdiel medzi pohlaviami v spôsobe, akým rodičia dávali svoje očakávania a želania svojim potomkom na vedomie. Kým otcovia vystupovali z pozície autority a svoje požiadavky formulovali priamo, matky svoju vôľu presadzovali prostredníctvom emócií.⁵³ Judita Balassová svojmu synovi v reakcii na jeho rozhodnutie neriadiť sa jej odporúčaniami napísala: „[...] radšej staviaš na slove iného človeka, ktorý sa svojou peknou rečou usiluje o Tvoju škodu, než na vôli a liste Tvojej matky, ktorá vo dne, v noci nad tým rozmýšľa, [aby Ťa] od budúceho smútku a škody zachovala a ochránila.“⁵⁴ Svoju nespokojnosť tu vyjadrila veľmi otvorene. Seba pritom štylizovala do pozície sklamanej obetavej matky, ktorá sa neustále usilovala o dobro a blaho svojho dieťaťa, a ktorá poznala, čo je potrebné alebo správne vykonať, avšak ju jej dieťa napriek tomu nebolo ochotné poslúchnuť a spôsobovalo si tým ťažkosti. V Štefanovi to malo zrejme vyvolať pocit viny a zabrániť tomu, aby sa takéto potenciálne „sebapoškodzujúce“ konanie opakovalo.

Korešpondencia medzi nimi vypovedá o tom, že Štefan nebol vždy schopný naplňovať očakávania svojej matky. V decembri 1670 jej mal zohnať kňaza, ktorý by mohol stráviť celé sviatky na Čabradi.⁵⁵ Štefanovi sa však túto úlohu nepodarilo splniť, vzhľadom na čo mu Judita dala svoju nespokojnosť jednoznačne najavo: „Ja tu ako vidím sväté vianočné sviatky musím stráviť bez kňaza, nebudem ani vedieť, či budú vianočné dni alebo nie [...] ja sa predsa len o Teba starám, ale Ty o mňa nemáš žiadnu starosť, pretože ak by si mal, nenechal by si ma bez kňaza počas takto veľkých sviatkov.“⁵⁶ Judita svojmu synovi argumentovala starostlivosťou o neho a naznačovala jej nedostatočné opätovanie z jeho strany. Pre vzťah rodičov a detí bol v 17. storočí charakteristický princíp vzájomnej starostlivosti.⁵⁷ Svojím vyjadrením sa Judita zjavne pokúšala vyvolať u Štefana pocit viny v spojitosti s nedostatočným plnením svojej povinnosti postarať sa o jej potreby.

Neposlúchanie rodiča však mohlo mať aj závažnejšie dôsledky. V reakcii na nedodržanie tejto požiadavky varovala Judita Balassová svojho syna: „[...] tak ma znechutíš od seba, že to môžeš v budúcnosti olútovať.“⁵⁸ V tomto výroku je zjavný pokus o psychologické vydieranie. Vyhrážka odňatia pomoci a starostlivosti bola formou manipulácie, a v podstate by znamenala odopretie rodičovskej lásky. Podobnou stratégiou sa riadila aj Katarína

53 G. ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban*, s. 19, 25.

54 „[...] inkább éppitesz más ember szaván, á ki szép beszédivel károdra igyekezik, mint édes anyád akarattján, s irásán, á ki éjel nappal azon gondolkodik, jeövendeő bútül s kárvallástól meg ójon, s megh óltalmazom.“ ŠA BB, f. KC V., no. 15490, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 07. 1668, Čabrad.

55 ŠA BB, f. KC IV., no. 2319, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 12. 1670, Čabrad.

56 „En itten a mint latom szentséges karacsoni ünepeket pap nélkül keöl el mulatnom, azt sem tudni fogok ha leszneke karacsoni napok vagy sem. [...] én méghis gondot reád viselek, de ream tóled semmi gondod nintsen, mert ha volna pap nélkül illyen nagy ünepekben nem hadnad“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2323, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 12. 1670, Čabrad.

57 G. ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban*, s. 9.

58 „[...] s ugy kedvetlenitez el magadtólis, hogy jeövendeöbenis megh bánhatod.“ ŠA BB, f. KC V., no. 15490, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 07. 1668, Čabrad.

Várdaiová (1571–1630) voči svojej dcére Kristíne Nyáryovej (1604–1641). V obave, že Kristína konvertuje, sa v nej postupne snažila vyvolať pocity strachu, závidosti a viny.⁵⁹ Hoci v ranom novoveku pretrvával ideál bezpodmienečnej materinskej (rodičovskej) lásky, v praktickom živote bola starostlivosť viazaná na spĺňanie požiadaviek. Dokladom toho sú aj testamenty, ktoré zachytávajú podmienky rodičov vzťahujúce sa na odovzdanie dedičstva. Tieto očakávania sa mohli týkať rôznych sfér života detí, či už manželstva, kariéry, alebo vierovyznania. Ich spoločným motívom je vyhovieť vôli rodiča, v opačnom prípade hrozila aj možnosť vydedenia.⁶⁰

Vzhľadom na dobové zvyklosti nie je prekvapujúce, že svoje stanovisko a požiadavky voči najstaršiemu synovi, ktorý mal byť výlučným dedičom, vo svojom testamente zakotvila aj Judita Balassová: „*Všetko budúce nadobudnuté som dala a dávam, zaväzovala som a zaväzujem mocou tejto písomnosti, a odovzdala som do rúk aj odovzdávam spomínanému synovi Štefanovi Kohárymu, prechovávajúc aj naďalej dobrú nádej o jeho poslušnom synovskom vystupovaní, tak aby s tým následne mohol zaobchádzať ako s jeho vlastným a nadobudnutým, a slobodne s tým mohol disponovať. [...] Ak by totiž spomenutý syn, zabudnúc na moju písomne vyjadrenú dobroprajnosť prislúchajúcu matkám [čo by som si nemyslela], v budúcnosti by mi zámerne v niečom ublížil, nech môj dar pochádzajúci z materinskej dobroprajnosti ihneď zanikne, a nech sa zruší ako keby ani nič nebolo.*“⁶¹ Judita už v tomto čase evidentne nepochybovala o synovej ochote vyhovieť jej očakávaniam, napriek tomu si však preventívne testament naformulovala tak, aby odovzdaním svojho bližšie nedefinovaného majetku neprišla úplne aj o svoje právomoci. Výraz „*zámerne v niečom ublížiť*“ je dostatočne vágny na to, aby sa dal chápať a aplikovať rôznymi spôsobmi. Vzhľadom na vyššie predstavenú reaktívnu odozvu Judity vyvolanú svojvoľným počínaním Štefana mohlo ísť o strategický nástroj, ktorý si chcela ponechať vo svojich rukách a využiť v neželanej situácii, ak by Štefan opäť v niečom konal proti jej vôli, a nátlakom ho mohla prinútiť k poslušnosti.

O jej postoji k synovi vypovedá aj jej snaha úzkostlivo naňho dohliadať, aj keď nebola pri ňom fyzicky prítomná. V roku 1668 varoval Tomáš Baranyay vo svojom liste Štefana II. Koháryho, že ho jeho matka sledovala cez jemu dôverné osoby a služobníctvo.⁶²

59 G. ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban*, s. 30–31.

60 Ibidem, s. 27.

61 „*Leendeõ mindennemõ keresmenjemet adtam s adom, obligaltam s obligalom, ezen levelemnek irejével, és kezéhez bocsatottam s bocsatomis, emlitet Kohary Istvan fiamnak, lévén tovabais, engedelmes fiaimaga viselésérül jó remenségben, ugy hogy, mint maga sajátjával, és acquisitumával, ezután élhessen, és szabadon disponalhasson. [...] Hogy ha tudni illik megh nevezet fiam, elfeletkeztvén meghirt annyaj magához valo jó akaratomról (:kit nem vélnék:) engemet jeövendeõben szant szandékkal valamiben megkeseritene, ezirant valo annyaj jó akaratombul szarmazot adomanjom, azonnal füstbe mennyen, és mintha nemis lett volna semmisé legyen.*“ ŠA BB, f. KC V., no. 5054, Testament Judity Balassovej (odpis), 08. 05. 1682, Sitno.

62 É. HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés*, s. 71.

Táto forma kontroly mohla byť prejavom nielen jej starostí o mladého a neskúseného syna, ale aj jej nedôvery v schopnosti a pripravenosti syna robiť samostatné rozhodnutia v záležitostiach rodiny. Vzhľadom na jej strach zo straty majetku a postavenia rodiny, ktoré pretrvávalo aj po synovom návrate zo štúdií, jej cieľom mohla byť predovšetkým ochrana rodinného dedičstva. Na to, aby mohla v prípade potreby zasiahnuť, bolo nutné, aby bola dôkladne informovaná. Jej vyjadrenia v listoch vypovedajú o jej orientácii na rodinu, ktorá sa prejavovala v očakávaní pomoci a súdržnosti medzi jej príslušníkmi, napr.: „[...] treba konať dobrému synovi, aby bol v takej [chvíli] svojej [starej] matke na pomoc, [...] pretože aj ty z toho budeš mať lepší úžitok [...]“⁶³ alebo: „Nech Ťa Boh požehná za to, že si sa ponúkol slúžiť ako budeš môcť vo veci mníchov pri panej [...]“⁶⁴. Aby Štefana naviedla na to, aby konal podľa toho, čo ona považovala za vhodné, využívala aj metódy vyvolávajúce pozitívne emócie, ako je pochvala. Vyjadrením toho, čo sa „dobrému synovi“ patrí konať, sformulovala požiadavky, ktoré mal Štefan vo svojej pozícii ako syn (a vnuk) v rodine spĺňať. Pochvala sa týkala toho, že dokázal (alebo bol ochotný) napĺňať povinnosti voči rodine vyplývajúce z jeho role. Tieto prípady zároveň vypovedajú o tom, že presvedčovací metódy Judity Balassovej nespočívali len na zdôrazňovaní osobnej škody, ale aj na možnosti zisku. Rodinná súdržnosť tak nebola čisto emočnou a morálnou záležitosťou, ale aj v istom zmysle investíciou, ktorá mohla potenciálne priniesť odmenu v budúcnosti.

Napriek všetkým snahám Judity Balassovej presadiť svoju vôľu sa jej syn nie vždy riadil jej požiadavkami. Približne od polovice 70. rokov 17. storočia naňho opäť začala naliehať kvôli tomu, aby sa oženil. V tejto záležitosti mu zdôrazňovala, že by sobášom získal pre seba osobu, ktorá by mu mohla pomáhať v „podrobnej“ starostlivosti.⁶⁵ Uzavretím manželstva by Štefanova manželka prebrala na seba povinnosť postarať sa o jeho potreby, čo mohla Judita do určitej miery vnímať aj ako náhradu materinskej starostlivosti, čím by jej vo veľkej miere ubudli starosti. V tomto období hodnotila Štefanove úspechy v získavaní a spravovaní majetku pozitívne: „[...] k dobrému gazdovi už len dobrú gazdinú treba“⁶⁶, avšak podotkla, že nemal syna ani dcéru, ktorí by po ňom dedili.⁶⁷ Hoci mu svoje želanie často pripomínala, neukotvila to vo svojom závete ako podmienku. Zatiaľ nie sú zrejmé príčiny, ktoré ju dovedli k tomuto postoju. Je možné, že si netrúfala svoju vôľu vynucovať

63 „[...] ugyanis azt keöl cselekedni a jo fiunak, hogy ollyankor maga annyának legyen segitseggel, [...] mert nekedis job haszna leszen [...]“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1518, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabraď.

64 Išlo pravdepodobne o súdny spor Judity Bosnyákovej (1611–1680), matky Judity Balassovej: „Az Isten megh aldgyon érette, hogy ajanlod arra magadot szolgálai foghsz a mint lehet az baratok dolgaban az asszonj mellet.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2314, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

65 ŠA BB, f. KC IV., no. 1552, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677, Sitno.

66 „[...] cak az io gazda mele io gazdasoni kel“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1586, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679, Sitno.

67 ŠA BB, f. KC IV., no. 1646. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 03. 1682, Sitno.

až natoľko drastickým spôsobom. Vo svojom závete zabezpečila návrat majetku do jej rúk v prípade, že by Štefan zomrel bez potomkov skôr než ona.⁶⁸ Judita však napokon svojho syna neprežila a Štefan vo svojom presvedčení neuzavrieť manželstvo zotrval celý svoj život.

Rodičovská láska bola v ponímaní ranonovovekých ľudí vyjadrovaná starostlivosťou.⁶⁹ Popri tom, že sa Judita Balassová usilovala dôkladne starať o bežné potreby svojho syna aj v dospelosti, ich korešpondenčná komunikácia vypovedá aj o jej citoch, ktoré sa predovšetkým prejavovali v jej obavách o jeho zdravie. Vo svojich listoch sa ho často spytovala na jeho zdravie a naliehala naňho, aby si na seba dával pozor. Ochranu ľudského života a zdravia považovala za povinnosť, ktorého zanedbávanie bolo v jej očiach (smrteľným) hriechom.⁷⁰ Výhrady mala predovšetkým k spôsobu, akým sa jej syn o svoje zdravie staral. Jeho životosprávu nepokladala za vyhovujúcu, pričom jej najviac prekážali jeho stravovacie návyky a nedostatok oddychu, čo mu pri mnohých starostiach odčerpávalo silu.⁷¹ Svojho dospelého syna vystríhala aj pred počasím, a dokonca ho vyzývala k opatrnosti aj kvôli vysokej vode na cestách.⁷² Jej predstavy o nutnosti ochrany zdravia sa premietli aj na bežné aktivity, ktorým sa šľachta vo svojom voľnom čase s obľubou oddávala, pretože v nich videla riziko úrazu. Činnosti ako sánkovanie alebo poľovačku vnímala predovšetkým ako zdroj potenciálneho nebezpečenstva.⁷³ Podľa jej vyjadrení jej neprekážalo, že sa jej syn zabával na poľovačke, kým si pritom dával na seba pozor.⁷⁴ Jej pocity strachu a obáv o zdravie a bezpečnosť syna vyznievajú v jej vyjadreniach autenticky. Štefan počas svojho života viackrát zažil pád z koňa, pričom utrpel aj zlomeniny, a v dôsledku týchto nešťastí trpel bolesťami. K týmto zraneniam však podľa jeho matky vôbec nemuselo dôjsť, ak by Štefan na seba dával pozor.⁷⁵ Okrem toho bol pre svoje pôsobenie na pohraničí vystavovaný neustálemu ohrozeniu. Emócie Judity Balassovej mohli byť pochopiteľne vystupňované aj strachom, žeby sa tragický osud jej manžela Štefana I. Koháryho, ktorý padol v bitke, mohol zopakovať.

68 ŠA BB, f. KC V., no. 5054. Testament Judity Balassovej (odpis), 08. 05. 1682, Sitno.

69 Merry E. WIESNER, *Women and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge 2000, s. 88–89; Linda POLLOCK, *Childhood, parents and the family: 1500–1900*, in: Pat Dolan – Nick Frost (eds.), *The Routledge Handbook of Global Child Welfare*. Abingdon – New York 2017, s. 5; G. ERDÉLYI, *Anyaság a kora újkorban*, s. 25.

70 ŠA BB, f. KC IV., no. 1572, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 07. 1678, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1578, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 14. 09. 1678, Sitno.

71 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad; ŠA BB, f. KC IV., no. 2314, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

72 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad; ŠA BB, f. KC IV., no. 2295, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 03. 1682, Sitno.

73 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad.

74 ŠA BB, f. KC IV., no. 2317, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 12. 1673, Čabrad.

75 ŠA BB, f. KC IV., no. 1586, Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679, Sitno.

Záver

Korešpondencia Judity Balassovej vypovedá o jej rodinnej orientácii. Po svojom odvození sa usilovala ochrániť majetok a zabezpečiť postavenie rodiny. Počas svojho života sa musela postarať aj o svoje deti a zaopatriť ich bežné potreby. Nedarilo sa jej však všetky úlohy prislúchajúce matke spĺňať na dostatočnej úrovni, čo sama vysvetľovala svojím nadmerným zaťažением. Svojmu najstaršiemu synovi zabezpečovala bežné potreby aj v dospelosti. Rovnako však vyžadovala podobný prístup aj od neho. Očakávala plnenie úloh vyplývajúcich z jeho role v rodine ako syna voči matke, a v dospelosti aj prostredníctvom presadzovania záujmov rodiny ako hlavy rodiny.

Odchodom synov na študijné pobyty prichádzali ich matky o možnosť vykonávať priamu kontrolu nad nimi. Na presadenie svojej vôle na diaľku mali k dispozícii niekoľko metód, ako inštrukcie pre vychovávateľa či pravidelná korešpondenčná komunikácia.⁷⁶ Na ovplyvňovanie svojho syna využívala Judita Balassová vo svojich listoch emotívne naladený jazyk v podobe napomenutí, nátlaku, vyhrážok aj pochvaly, za účelom vyvolať požadované pocity, ktoré mali viesť k usmerneniu alebo náprave jeho konania. Napriek jej snahám však Štefan nebol ochotný podriaďiť sa svojej matke v každej situácii. Korešpondencia Judity Balassovej prezrádza, že ako matka mala veľkú starosť o zdravie svojho syna a snažila sa aj napriek diaľke dohliadať na jeho životosprávu. Takýto postoj nebol v tomto období ojedinelý, podobný záujem prejavovala aj Maxmiliána Apolónia Verdugová voči svojmu synovi, ktorý sa medzi rokmi 1681–1683 nachádzal na kavalierskej ceste v zahraničí.⁷⁷

Vo svojej korešpondencii sa Judita Balassová nestavala do pozície „slabej“ ženy. Ako vdove bolo pre ňu zrejme jednoduchšie svoju vôľu presadzovať prostredníctvom syna, ktorý bol ako mužská hlava rodiny spoločnosťou viac rešpektovaný, a ako muž mal aj väčšie možnosti sa pohybovať vo verejnom priestore a nadväzovať užitočné kontakty. Materská autorita jej poskytovala spoločensky prijateľnú možnosť ovplyvňovať svojho syna, od ktorého sa v ranonovovekej spoločnosti očakávalo, že bude svoju matku rešpektovať a poslúchať.

Mgr. Sabina Danková

Katedra histórie, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
sabina.dankova8@gmail.com

76 Jiří KUBEŠ, *Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681–1683*, Folia Historica Bohemica 25, 2010, vol. 2, s. 40–41.

77 Ibidem, s. 61.

Summary

The Reflection of Mothers in Judith Balassa's Correspondence in the Second Half of the 17th Century

Connections and relationships played an important role in the formation of women's identity in the early modern period. The family was a world which they made their own and whose rhythm determined their life stages. Within its structure, women assumed various roles that offered opportunities for self-realisation. One of the most important roles in women's lives was motherhood. Judith Balassa's correspondence gives an account of her family orientation. After her husband's sudden death, she sought to protect the property and secure her family's position. She also had to take care of her children and provide for their daily needs. However, she failed to fulfil all the tasks of a mother to a sufficient standard, which she herself explained by her excessive workload. She continued to provide for her eldest son's needs even into adulthood. However, she also required a similar approach from him. She expected him to fulfil the tasks arising from his role in the family as a son towards his

mother, and in adulthood as head of the family by advocating their collective interests.

Judith Balassa led her son to act in accordance with her will. She used emotional language to influence him, in the form of admonitions, coercion, threats, and praise, in order to induce the desired feelings and subsequently to guide his actions in accordance with her opinion. However, despite her efforts, her son Stephen was not willing to submit to his mother in every situation.

In her correspondence, Judith Balassa did not put herself in the position of a "weak" woman. As a widow, it was probably easier for her to assert her will through her son, who, as the male head of the family, was more respected by society. Maternal authority provided Judith with a socially acceptable way of justifying female intervention in the world outside her home. As a son, Stephen was expected to respect and obey his mother according to the standards of the early modern society.

